

Hankovszky Tamás

Vita párbeszéd nélkül. Fichte dialógusképtelensége az ateizmus-vita szóváltásaiban

Elhangzott a Magyar Filozófiai Társaság *Lábjegyzetek Platónhoz 19. A vita* című online konferenciáján. 2021. 5. 27–28.

A megadott cím nem pontosan fedi mindazt, amiről szó lesz. Csak előadásom harmadik harmadban térek rá magára az ateizmus-vitára, előtte Fichtének a vitához és a lehetséges vitapartnerekhez való kétféle viszonyáról fogok beszélni. Többet szeretnék ugyanis mondani a vitafelfogásáról és vitakultúrájáról, mint ami magából az ateizmus-vitából kiolvasható, vagyis hogy ebben a sorsfordító szituációban ugyanolyan okból és éppúgy nem volt nyitott az érdemi vitára, mint ahogyan az *Első bevezetés a tudománytanba* jól ismert koncepciója szerint egy idealista nem vitatkozhat a dogmatikusokkal, hiába hiszi, hogy tévednek.

Mindenekelőtt azt szeretném elmondani, hogy Fichte egész életét végigkísérte a vita. Az *Első bevezetést* például követte a *Második bevezetés a tudománytanba*, amely valóságos vitairat – ha vitán csak annyit értünk, hogy Fichte ellentmondott más szerzőknek, nem pedig azt, hogy érveikre nyitott, őszinte dialógusba lépett volna velük, hogy együtt keressék az igazságot. – Az igazság keresésében Fichte senkinek a segítségére nem tartott igényt. A vitához való viszonyát az határozta meg, hogy a filozófiát monologikus tevékenységnek vélte, és meg volt győződve róla, hogy saját rendszere nagyjából és egészében az igazságot tartalmazza, a rivális rendszerek pedig, legyenek bár maguk is transzcendentális idealisták, tévesek.

A *Második bevezetés* „olyan olvasók részére [íródott], akik már rendelkeznek filozófiai rendszerrel”.¹ Ha a benne olvasható cáfolatokból rekonstruáljuk az ellenvetéseket, amelyekre a mű válaszol, láthatjuk, hogy nem akármilyen filozófiai rendszerekről van szó. Fichte nem bocsátkozik vitába a Kant előtti, általa dogmatikusnak nevezett filozófusokkal, hanem csak olyanokkal, akik hozzá hasonlóan Kantból indultak ki.² Tanításukat azonban, amennyiben különbözik a sajátjától, nem az igazság más oldalról való megragadásának tekintette, hanem olyan akadálynak, „amely miatt [ezek a filozófusok] nem [...] figyelnek”³ a tudománytanra, vagy „félreértik”⁴ azt. Ennek megfelelően e művével azt szeretné elérni, hogy ellenfelei „kétkedni kezdjenek saját”⁵ filozófiájukban, illetve hogy – mintegy ennek eszközeként – igazolja a tudománytant a félreértésekből fakadó ellenvetéseikkel szemben.⁶ Bár világosan látja

¹ Fichte: *Második bevezetés a tudománytanba*. (ford. Endreffy Zoltán) In Fichte: *Válogatott filozófiai írások*. Budapest, Gondolat, 1981. 53–127; 53 (GA I,4,209)

² Vö. Reinhard Lauth – Hans Gliwitzky: Vorwort. GA I,4,169–182; 174–177.

³ Fichte: *Második bevezetés a tudománytanba*. 55 (GA I,4,209)

⁴ Vö. Fichte: *Második bevezetés a tudománytanba*. 99, 125 (GA I,4,246, 266)

⁵ Fichte: *Második bevezetés a tudománytanba*. 55 (GA I,4,209)

⁶ Fichte: *Második bevezetés a tudománytanba*. 98, 99, 125 (GA I,4,245, 246, 266)

a rivális rendszerek álláspontját, nem vesződik azzal, hogy pontról pontra cáfolja őket, hanem, saját filozófiáját igyekszik még pontosabban vagy másként kifejteni, mint a korábban.

A korabeli olvasók és a későbbi filozófiatörténészek sokat foglalkoztak a kérdéssel, hogy vajon egységes-e Fichte tanítása, vagy az ateizmus-vita mentén két sok tekintetben különböző korszakra osztható. Ez utóbbi nézetten volt például Schelling,⁷ maga Fichte viszont az vallotta, hogy filozófiája a tudománytan felfedezése óta „[n]em változott egyetlen részletében sem”.⁸ Nem könnyű igazságot tenni ebben a kérdésben, eldönteni, mekkora jelentőséget tulajdonítsunk a mondanivaló lényegét illetően azoknak a kétségkívül markáns változásoknak, amelyeket a kifejtésmódban minden olvasó észrevesz, aki összehasonlítja a jénai és a berlini korszakot.⁹ Mivel nem gondolom, hogy Fichte filozófiája igaz volna, abban az értelemben, ahogyan ő remélte, vagyis hogy már első kifejtésekor is az egyetlen és végső igazságot mondta volna ki – mert ha így volna, a változatlanosság erénye lenne –, úgy vélem, az lenne a jobbik eset, ha mégiscsak sok mindenben változott volna az álláspontja. Persze nem úgy, mint jénai elődjéé Reinholdé, aki két-háromévente váltogatta a filozófiáját, és egy rövid ideig a tudománytan híve is volt. Egyetértek ugyanis Fichtével abban, hogy „egy filozófiai rendszer nem valami holt ruhanemű, amelyet tetszés szerint felölthetünk és levethetünk, hanem átlelkesíti annak az embernek a lelke, akié.”¹⁰ És egyetértek azzal is, hogy az, „hogy valaki milyen filozófiát választ, [...] attól függ, milyen ember”,¹¹ de ez a választás megítélésem szerint csak a filozófia legalapvetőbb vonásaira vonatkozhat (Fichténél az idealizmus és a dogmatizmus közötti választásra), és személyiségünk legmélyebb rétegei határozzák meg (Fichténél az, hogy hiszünk-e a szabadságunkban). Minden másnak az érvek szintjén kell eldőlnie. Ha pedig a filozófia nem monologikus vállalkozás, akkor vitában. Azon, hogy a filozófia nem monologikus vállalkozás, azt értem, hogy a filozófiai rendszerek, művek, sőt egyes felismerések is mindig egy a hagyományt is magában foglaló tág értelemben vett közösség munkájának gyümölcsei. Izoláltan senki nem juthat el valamire való filozófiai igazságokhoz. Ha pedig valaki tényleg bekapcsolódik a dialógusba, ha nyitottan megy bele a vitákba, akkor nemcsak cáfolni, félreértéseket eloszlatni és meggyőzni fog, hanem megcáfolódni és tanulni is.

⁷ Vö. Friedrich Wilhelm Joseph Schelling: *Darlegung des wahren Verhältnisses der Naturphilosophie zu der verbesserten Fichteschen Lehre*. In K. F. A. Schelling (szerk.): *Friedrich Wilhelm Joseph von Schellings sämtliche Werke*. I,7. Stuttgart – Augsburg, Cotta, 1860. 1–126. 25.

⁸ Fichte, Johann Gottlieb: *A boldog élet útmutatója avagy a vallás tana*. (ford. Hankovszky Tamás) Budapest, Szent István Társulat, 2010. 5 (GA I,9,47).

⁹ A kérdés részletes tárgyalását lásd: Peter L. Oesterreich – Hartmut Traub: *Der Ganze Fichte*. Stuttgart, Kohlhammer, 2006. 108–122.

¹⁰ Fichte, Johann Gottlieb: *A boldog élet útmutatója avagy a vallás tana*. (ford. Hankovszky Tamás) Budapest, Szent István Társulat, 2010. 5 (GA I,9,47).

¹¹ Fichte: *Első bevezetés a tudománytanba*. 35 (GA I,4,195)

E premisszáim alapján úgy gondolom, hogy ha Fichte filozófiája valóban „nem változott egyetlen részletében sem”, akkor személyiségének más vonásai is befolyásolták életművét, mint amelyekről az imént idézett híres szentencia – megítélésem szerint helyesen – beszél.

Fichte a korabeli irányzatokat alaposan ismerő, fáradhatatlanul és következetesen érvelő, bátran és korrektül vitázó gondolkodó volt, de ha húsz év olvasás, gondolkodás és vita során valóban nem változott a filozófiája, akkor ez azt bizonyítja, hogy teljesen képtelen volt a dialógusra. *Ha mégiscsak* változott, akkor nem volt elég őszinte hozzá, hogy számot adjon azokról a pontokról, ahol módosításokat hajtott vége, és hogy megadja a méltányos elismerést azoknak a vitapartnereknek, akiknek érvei hatására módosította az elméletét.

A vitához való viszonyát már egy egészen korai műve előrevetíti, amikor az ideális filozófiai gondolkodást úgy írja le, mint ami anélkül halad egyenesen előre, hogy közben jobbra vagy balra sandítana, vagy azzal foglalkozna, hova is akar kilyukadni.¹² Ezzel a felfogással rokon, amikor Fichte a gondolkodást később egy olyan egyeneshez hasonlítja, amelyet egy adott pontból egy meghatározott szögben húzunk meg. *Nem egy másik ponthoz húzzuk*, hanem csak a szöveget ismerjük, amely az irányát meghatározza. E több művében is visszatérő kép¹³ elsősorban arra vonatkozik, hogy a filozófus az elméleti filozófiában *nem* arra törekszik, hogy egy adott tételt igazoljon, vagy hogy elméletével a tőle független dolgokhoz igazodjon, és a gyakorlati filozófiában sem arra, hogy egy kitüntetett következmény felől határozza meg a helyes cselekvés elvét. Azért nem kell tekintettel lennie az elméleti és a gyakorlati ész lehetséges céljaira, mert ha kiindulópontja és eljárásának szabályai adottak, más támpontra már nincs szüksége. Mindent le fog vezetni, ami levezethető, de semmi mást.¹⁴ Ugyanilyen okból nincs szüksége semmire abból, amit más filozófusoktól tanulhatna; nem kell se jobbra, se balra pillantania. *Nem körültekintően* kell érvelnie, csak *következetesen*.¹⁵ Sorra ki kell fejtenie alaptételének implikációit. Rendszere akkor lesz kész, ha már mindet kifejtette, ezt pedig onnan

¹² Fichte: Einige Aphorismen über Religion und Deismus. GA II,1,283–291; 289. A gondolat egy későbbi felbukkanása: „szükséges, hogy egyedül azt az utat tartsuk szem előtt, amelyet a kritika kijelöl. Ezt kell követni szigorúan, anélkül, hogy valamely lehetséges cél lebegne szemünk előtt.” (Fichte: *Minden kinyilatkoztatás kritikájának kísérlete*. (ford. Rokay Zoltán – Gáspár Csaba László) Budapest, L'Harmattan, 2003. 14. (GA I,1,18))

¹³ Fichte: Az igazság iránti tiszta vonzalom élénkítéséről és fokozásáról. (ford. Hankovszky Tamás) In *Tiszatáj* 66 (2013) 5. 78–83; 79 (GA I,3,85), Fichte: Első bevezetés a tudománytanba. 49 (GA I,4,205) Fichte: Az ember rendeltetése. (ford. Kis János) In Fichte: *Válogatott filozófiai írások*. Budapest, Gondolat, 1981. 237–411; 349 (GA I,6,266)

¹⁴ „Ha az alaptétel adott, akkor minden egyes tételnek is – benne és általa – adottnak kell lennie” (Fichte: A tudománytan, avagy az úgynevezett filozófia fogalmáról. Meghívóirat gyanánt a szerzőnek az e tudományról tartandó előadásaihoz. (ford. Felkai Gábor) In Felkai Gábor: *Fichte*. Budapest, Kossuth, 1988. 185–230; 207 (GA I,2,130))

¹⁵ Vö: „Rendszerem tehát csak önmagából vizsgálható, nem pedig valamely más filozófia tételei alapján; csak önmagával kell összhangban lennie, csak önmagából magyarázható, csak önmagából bizonyítható vagy cáfolható; vagy egészen el kell fogadnunk, vagy egészen el kell vetnünk.” (Fichte: Első bevezetés a tudománytanba. 21 (GA I,4,185))

veszi észre, hogy következtetéseinek láncolata visszaér a kiindulópontához.¹⁶ Módszere nem abban áll, hogy több szempontból veszi szemügyre a tárgyat, hanem hogy mindig megkeresi azt az egyetlen lehetséges közvetítő tagot, amely egy előzőleg levezetett tétel vagy fogalom belső ellentmondását feloldhatja.¹⁷ Hogy van ilyen közvetítő tag, hogy egyetlen ilyen tag van, és hogy az meg is található, ezek Fichte előfeltevései, amelyek az ész természetéről alkotott elképzeléséből következnek. Mivel szerinte a filozófia a tudás tudománya, az észben pedig egyetlen ellentmondásmentes rendszer van, azzal a reménnyel látott munkához, hogy tudománytana révén hamarosan „olyan filozófiánk lesz, amely éppoly evidens, mint a geometria”.¹⁸

Mivel a transzcendentális filozófia a tudat metatudománya, a filozófusnak csak arra kell figyelnie, csak arról kell számot adnia, ami a saját tudatában zajlik. Ha erre valaki magától nem volna képes, akkor mások is vezethetik a gondolkodását, de csak annyiban, hogy megmondják neki, merre nézzen, mire figyeljen, és ha ezt megteszi, akkor kétségkívül meg fogja pillantani és fel fogja ismerni az igazságot. Vitának itt nincs helye. „Tedd, amit mondok neked, és azt fogod gondolni, amit én gondolok” – szólítja meg Fichte az olvasót,¹⁹ akinek először is az ént kell elgondolnia, és önmagát megfigyelve e gondolkodásban egy cselekvést kell találnia. „De ha úgy adódnék, hogy koruk több neves filozófusához hasonlóan te sem ébredsz itt tudatára semmiféle tevékenységnek, akkor most rögtön el is válhatunk egymástól békeességben, mert mostantól fogva egyetlen szavamat sem fogod megérteni. Azokhoz beszélek, akik megértik.”²⁰ – Akik a tudományt megértik, azokkal *nem kell* vitatkozni, legfeljebb segíteni nekik, hogy szembesüljenek az evidenciáival, akik viszont nem értik meg, azokkal *nem lehet* vitatkozni, hiszen azért nem értik, mert képtelenek felemelkedni a tudománytan álláspontjára.

Az utóbbiakat nevezi Fichte dogmatikusoknak. Mint az *Első bevezetés a tudománytanba* kifejti, az idealista és a dogmatikus azért nem folytathat filozófiai vitát, mert nincs olyan közös premisszájuk, amelyből kiindulhatnának, és együtt vizsgálhatnák meg, melyikük rendszerét lehet ténylegesen levezetni belőle.²¹ A vita lehetetlenségének ez a fichtei magyarázata az

¹⁶ Fichte: A tudománytan, avagy az úgynevezett filozófia fogalmáról. 207–208. (GA I,2,130–131)

¹⁷ Ez az eljárás jól megfigyelhető a jénai fűműben, például a harmadik alaptétel magyarul is olvasható levezetésénél is: Fichte: A teljes tudománytan alapja. 1–3. §. (ford. Hankovszky Tamás) In *Magyar Filozófiai Szemle* 55 (2011) 3. 9–30; 19–21 (GA I,2,267–270)

¹⁸ Fichte: Levél Stephanihoz (1793. december közepe). GA III,2,28.

¹⁹ Fichte: Kísérlet a tudománytan új kifejtésére. (ford. Endreffy Zoltán) In Fichte: *Válogatott filozófiai írások*. Budapest, Gondolat, 1981. 129–145; 133 (GA I,4,272–273). Vö. Fichte: Az ember rendeltetése. 292 (GA I,6,226)

²⁰ Fichte: Kísérlet a tudománytan új kifejtésére. 132 (GA I,4,271)

²¹ Fichte: Első bevezetés a tudománytanba. 30–32 (GA I,4,191–193) Fichte a *Második bevezetés*ben is visszatér a dogmatikusokhoz való viszonyára. Érdemes idézni álláspontjának rövid összegzését. „Maradunk tehát a gyakran megismételt állításnál: nem akarjuk őket meggyőzni, mert a lehetetlent nem lehet akarni, nem akarjuk rendszerüket nekik megcáfolni, mert erre nem vagyunk képesek. *Magunknak* meg tudjuk ugyan cáfolni rendszerüket, mert meg

előfeltevések legalább két csoportjára támaszkodik. Az *egyik* az alaptétel létre és szerepére vonatkozik. Eszerint minden filozófiai rendszernek van egy alaptétele, és két filozófiai rendszer között csak akkor van valós érintkezés, ha ugyanaz az alaptételük.²² Az előfeltételek *másik* csoportja az alaptétel tartalmával kapcsolatos. Fichte magától értődőnek tartja, hogy a filozófiában a tudást kell megmagyarázni, és szerinte ez a felelet határozza meg, ha nem is azt, hogy mi *legyen*, de azt mindenképpen, hogy mi *lehet* alaptétel. Mivel a tudást a szubjektum és az objektum megfeleléseként fogja fel, úgy véli, a tudás csak két egymást kizáró módon magyarázható: vagy a szubjektumtól vagy az objektumtól indulva, így az alaptétel tartalmilag csak kétféle lehet.²³

Jóllehet a dogmatizmus a maga alaptételére építve nem tud kielégítően megmagyarázni mindent,²⁴ amit az *idealista szerint* meg kellene, az idealizmus viszont igen, Fichte ezt nem tekinti perdöntőnek a két rendszer közötti választásban.²⁵ Ha így tenne, akkor túlságosan is egy célra való tekintettel ítélné meg a filozófiát, és a rendszerépítés metaforája egy olyan vonalhúzás volna, amelyet egy előre adott célpont irányít. Fichte számára sokkal fontosabb a vonal kiindulópontja. A dogmatizmust azért veti el, mert nem az az alaptétele, mint amit ő adekvátnak tart – de az alaptételről nem tud filozófiai vitába bocsátkozni, mert annak kiválasztása megelőzi a filozófiát.²⁶ Nem érvek alapján dől el, hanem aszerint, hogy ki milyen ember. Persze nem velünk született karakterünk vagy neveltetésünk a meghatározó a választásban, hanem hogy hiszünk-e a szabadságban, ebben pedig azok hisznek, akik konkrét tettek végrehajtása révén tapasztalatot szereztek már a szabadságukról.²⁷ Abból lesz idealista,

lehet, mégpedig nagyon könnyen meg lehet cáfolni, a szabad ember pusztá lehelete is megdönti, csak nekik nem tudjuk megcáfolni. Nem az *ő számukra* írunk, beszélünk, nem őket tanítjuk, mert egyáltalán nincs olyan pont, ahonnan megközelíthetnénk őket. Ha *róluk* beszélünk, akkor ezt nem az *ő* kedvükért, hanem mások kedvéért tesszük, hogy ezeket megóvjuk az *ő* tévedéseiktől, és érdeklődésüket elfordítsuk üres és semmitmondó fecsegésüktől.” (Fichte: Második bevezetés a tudománytanba. 118–119 (GA I,4,261–262))

²² Az alaptétel azonossága bizonyára nem követeli a szó szerinti egyezést. A lényeg az, hogy az idealista a szubjektumból induljon ki. Vö. Fichte: Levél Reinholdhoz (1795. március-április). In Johann Gottlieb Fichte – Carl Leonhard Reinhold levelezése. (ford. Weiss János) In *Magyar Filozófiai Szemle* 48 (2004) 1–2. 27–195; 55–69; 60, 67 (GA III,2,282, 275)

²³ Fichte: Első bevezetés a tudománytanba. 26 (GA I,4,188)

²⁴ Fichte: Első bevezetés a tudománytanba. 36. (GA I,4,195–196) A probléma tárgyalásának további fontos részleteit lásd a 40–41. (GA I,4,19–200) oldalon.

²⁵ Vö. Fichte: Appellation an das Publicum über die durch ein Churf. Sächs. Confiscationsrescript ihm beigemessenen atheistischen Aeusserungen GA I,5,375–453; 445.

²⁶ Peter Baumanns: *Fichtes Wissenschaftslehre. Probleme ihres Anfangs*. Bonn, Bouvier, 1974. 125–126.

²⁷ Amikor Machoń ezzel kapcsolatban „tudatos döntésről” beszél az idealizmus, illetve az emberi szabadság és saját önállóságunk mellett, megbontja azt az egyensúlyt, amelyet Fichte megfogalmazása sugall, amikor választásról beszél ugyan, de olyan választásról, amelyben köt bennünket az, hogy kik vagyunk. Henryk Machoń: Tertium non datur? Der Streit zwischen Idealismus und Dogmatismus in Fichtes Versuch einer Neuen Darstellung der Wissenschaftslehre. In *Forum Philosophicum* 13 (2008) 2. 283–294; 293. A kérdésről és annak kiterjedt irodalmáról lásd Daniel Breazeale: *Thinking Through the Wissenschaftslehre. Themes From Fichte's Early Philosophy*. Oxford, Oxford University Press, 2013. 301–333.

aki „tudatára ébred önálló és a külvilágtól független mivoltának – és ennek csak úgy ébredhet tudatára, ha mindentől függetlenül, önmaga által teszi magát valamivé”.²⁸ A dogmatikusok olyan emberek, akik „még nem emelkedtek fel szabadságuk és abszolút önállóságuk teljes átéléséhez”.²⁹

Ennek megfelelően, jóllehet a tudománytanon belül mindent érvek igazolnak, magát a tudománytant nem érvek igazolják. Senkinek nem lehet *bebizonyítani*, hogy szabad, viszont bárki szabadnak *találhatja* magát. A tudománytan a szabadság tapasztalatán kívül azon a hajlamunkon is nyugszik, hogy nem akarunk lemondani szabadságunk hitéről, vagy más szóval a filozófusnak azon az érdekén, hogy „énjét az okoskodásban el ne veszítse, hanem megőrizze és érvényre juttassa”.³⁰ Ezért nincs mit csodálkozni azon, hogy miként az egyes embert nem fokozatos filozófiai érlelődése vezeti a tudománytanhoz, úgy maga az emberiség sem a filozófia evolúciója révén jutott a birtokába, hanem mintegy véletlenül, tapogatózó próbálkozások és a gondolkodás hirtelen fordulata által,³¹ amelyben döntő jelentősége volt a francia forradalomnak mint történelmi, de nem filozófiatörténeti fejleménynek.³² „Mialatt erről a forradalomról írtam, merültek fel bennem e rendszer első előjelei és sejtései”³³ – erősíti meg Fichte a kapcsolatot a „szabadság filozófiája” és szabadság politikai tapasztalata között. Ahhoz, hogy valaki felemelkedjen a tudománytanhoz, vagy legalább a transzcendentális idealizmus egy tökéletlenebb változatához, nem helyesen levont következtetések láncolatára, hanem egyfajta „ugrásra” vagy „újjászületésre” van szüksége.³⁴ Akivel ez még nem történt meg, azzal nincs miről vitatkozni.

1799-ben Fichte mégis vitára kényszerült, legalábbis a filozófiatörténetbe ateizmus-vita néven vonult be az a szóváltás, amelynek keretében több műben is reagált a vallásfilozófiai nézeteit ért szakmai és hatósági támadásokra. A vita közvetlen előzménye egy tanulmány volt,

²⁸ Fichte: Első bevezetés a tudománytanba. 35 (GA I,4,194)

²⁹ Fichte: Első bevezetés a tudománytanba. 34 (GA I,4,194)

³⁰ Fichte: Első bevezetés a tudománytanba. 34 (GA I,4,194)

³¹ Vö. Fichte: A tudománytan, avagy az úgynevezett filozófia fogalmáról. 221–222. GA I,2143.

³² Fichte később sem szimpatizál azzal a gondolattal, hogy a szellem terén egyfajta evolúció révén lehet lényegi előrelépést tenni. Szerinte a „filozófiának leginkább attól a teljesen értelmetlen és hiábavaló fáradozástól kell óvakodnia, hogy az esztelenséget az értelmetlenség fokának apránkénti csökkentésével próbálja észé fokozni, és az évezredek elég hosszú sorának közbeiktatásával végül is egy Leibnizet vagy Kantot próbáljon leszármaztatni egy orangutánról.” (Fichte: A jelenlegi kor alapvonásai. (ford. Endreffy Zoltán) In Fichte: *Válogatott filozófiai írások*. Budapest, Gondolat, 1981. 413–701; 559–560 (GA I,8,299)).

³³ Fichte: Levélfogalmazvány Baggesenhez (1795. április-május). GA III,2,298. Az idézet közvetlen kontextusa: „Az én rendszerem az első, amely a szabadság rendszere; ahogyan [a francia] nemzet elszakítja az ember külső láncait, úgy rázza le az én rendszerem a magában való dolog, a külső befolyás béklyóit, amelyet minden eddigi rendszer, még a kantói is, többé-kevésbé köréje fon, és állítja elének az embert az első alaptétellel mint önálló lényt. Ez a rendszer azokban az években, amikor ama nemzet külső erői latbavetésével a politikai szabadságot kiharcolta, az önmagammal, a meggyökeresedett előítéletekkel vívott belső harcban keletkezett.”

³⁴ Vö. Fichte: Appellation an das Publicum. GA I,5,446.

amelyben Fichte korrigálni kívánta Friedrich Karl Forberg kantianus vallásfilozófiai gondolatait, mégpedig a *Második bevezetés* stratégiáját követve. Ugyanazt a témát fejtette ki, mint egykori kollégája,³⁵ de anélkül, hogy pontról-pontra cáfolta volna az állításait. A szöveg úgy hat, mintha a tudománytan vallásfilozófiájának átfogó kidolgozása volna, pedig csak egy „alkalmi írás”³⁶ egy szerkesztői kommentár volt.

A kanti fordulaton át nem esett filozófia képviselői mindkettőjük nézeteit ateistának nyilvánították, az általuk befolyásolt hatóságok pedig mindkét írást betiltották és a szerzőket számadásra kötelezték. Forberg védekezése elég diplomatikus volt ahhoz, hogy felmentsék, Fichte viszont elvesztette jénai katedráját, mert se kompromisszumot, se közös nevezőt, de még csak közösséget sem keresett vádlóival. Érvelt és védekezett, de vitatkozni nem volt hajlandó velük, hiszen dogmatikusnak tekintette őket,³⁷ akikkel az *Első bevezetés* értelmében nem lehetséges a vita. „Két különböző világban állunk, és két különböző világról beszélünk” – mondta ki a *Fellebbezés a közönséghez az ateizmus vádjával szemben* című írásában, majd hozzátette, „amennyiben következetesek vagyunk, az alapelveknek ezen abszolút ellentétessége miatt szükségképpen ellentétes lesz egész gondolatrendszerünk, filozófiánk és vallásunk.”³⁸ Így aztán, mivel Fichte magát nem tartja ateistának, mint többször nyíltan ki is jelenti, ellenfeleit kell annak tartania, sőt, még bálványimádónak is.³⁹ Mivel pedig egyik tábor sem érvek alapján fogadta el alapelveit, hanem a (most a szív hangjaként meghatározott⁴⁰) hajlamait követve, egyik sem tudja bebizonyítani őket a másiknak. Fichte mégsem kételkedik benne, hogy az igazság az ő oldalán áll, következésképpen a dogmatikusok idővel vagy maguktól feladják majd alapelvüket, amelyből ateizmusuk fakad, és felemelkednek az idealizmushoz, vele pedig az igaz valláshoz, vagy az idő fog ítélni felettük.

Az ellentáborról való lemondás,⁴¹ és időhöz, az utókorhoz és egyáltalán az aktuális szembenálláson kívül állókhoz való fellebbezés⁴² már az *Első bevezetés*ben is megjelent. Míg

³⁵ Kant és Forberg vallásfilozófiájának kapcsolatáról lásd: Hans Vaihinger: *Die Philosophie des Als Ob. System der theoretischen, praktischen und religiösen Fiktionen der Menschheit auf Grund eines idealistischen Positivismus. Mit einem Anhang über Kant und Nietzsche*, Lipcse, Meiner, 1922⁷⁻⁸ (1911), 736. Lásd még: Hankovszky Tamás: A vallás a puszta gyakorlati ész határain belül. Forberg vallásfilozófiája. In Hidas Zoltán – Jani Anna (szerk.): *Hit és gondolkodás. Tanulmányok Mezei Balázs tiszteletére*, Budapest, L'Harmattan, 2021. 62–77.

³⁶ Fichte: Appellation an das Publicum. GA I,5,421.

³⁷ Fichte: Appellation an das Publicum. GA I,5,435, 440.

³⁸ Fichte: Appellation an das Publicum. GA I,5,444.

³⁹ Fichte: J. G. Fichte's als Verfassers des ersten angeklagten Aufsatzes und Mitherausgebers des phil. Journals Verantwortungsschrift. GA I,6,29–144; 43. Fichte: Appellation an das Publicum. GA I,5,437, 450.

⁴⁰ Fichte: Appellation an das Publicum. GA I,5,444.

⁴¹ A tág értelemben vett saját táborról viszont, akik már túljutottak a kritikai fordulaton, Fichte a legkevésbé sem kíván „lemondani”. A *Második bevezetés* éppen azt a célt szolgálja, hogy őket a megfelelő irányba segítse. Vö. Fichte: *Második bevezetés a tudománytanba*. 55 (GA I,4,209)

⁴² Fichte: Appellation an das Publicum. GA I,5,448.

a *Második bevezetés* azoknak íródott, akiknek van már filozófiai rendszerük, mégpedig a tudománytanhoz hasonló, de itt-ott mégiscsak téves rendszerük, az *Első bevezetés* „elfogulatlan olvasók számára, vagyis olyanok számára, aki előzetesen kialakított vélemény nélkül rábízzák magukat az íróra”.⁴³ Az előbbieket a saját rendszerükben való kételkedésre kell rávenni, az utóbbiakat a megfelelő választás felé kell segíteni. Az teheti őket a tudománytan és a vele összeegyeztethető igaz vallás hívévé, vagy legalább szimpatizánsává, ha felfedezik benne azt a szabad ént, amelyet már megtaláltak magukban, vagy amilyenek maguk is lenni szeretnének.⁴⁴ Így nemcsak az első, de a második csoport számára is az a leghasznosabb, ha szembesülhet a tudománytan igazságával. Érvelésre mindkét esetben szükség van, cáfolatra és vitára egyik esetben sincs. Nemcsak politikai üzenete van tehát annak, hogy Fichte a filozófiában járatlan, elfogulatlan közvéleményhez fellebbez az őt ateistának bélyegző fejedelmi leiratokkal szemben,⁴⁵ hanem egyszerűen azokhoz intézi a szavait, akikhez beszélnie érdemes, akik megérthetik. Nem kell „semmi újat hozzátennie” a vitát kiváltó szaktanulmányban az „újabb filozófia”⁴⁶ hívei számára leírtakhoz, elég csak „más módon mondania az ott mondottakat”.⁴⁷

Kétségkívül Fichte személyiségéről is sokat elárul, hogy a *Fellebbezést* írva beéri azzal, hogy újra, más nyelven fejtse ki elképzelését a vallás lényegéről, anélkül, hogy a különféle kritikák hatására bármit is módosítana rajta, és kész tudomásul venni, hogy, ha így sem talál megértésre, akkor „túl korán jött”,⁴⁸ és ő is egyike lesz az „igazság mártírjainak”.⁴⁹ Remélem, előadásommal mégis sikerült alátámasztanom a tételt, amely szerint Fichte vitaképtelensége elsősorban nem sajátos személyiségéből fakadt, hanem a filozófia és az ember mint eszes lény természetéről alkotott nézeteiből. A filozófiát rendszernek, mégpedig egyetlen alaptételre épülő rendszernek gondolta, amelynek tárgya idealizmusa értelmében az ész, mégpedig saját eszünk ésszerű, tehát ellentmondásmentes rendszere. Ezért aki egyszer a helyes alaptétel birtokába jutott, anélkül is filozofálhat, hogy bármi másra is tekintettel lenne, mint eszének vizsgált és a vizsgálatban alkalmazott törvényeire. Mivel a filozófia az ész önreflexiója, a filozófusnak az ész álláspontjára kell helyezkednie, ez garantálja alaptétele helyességét. Fichte szerint azonban az ész lényege, gyökere a *gyakorlati* ész, ezért a gyakorlati ész mint olyan álláspontjára kell helyezkednie. Akiknek ez a szabadság megtapasztalása révén sikerült, azok ugyanazt fogják látni, közöttük valódi vitáknak nincs helye. A helyes nézőpontból vizsgálódva ugyanis a

⁴³ Fichte: *Második bevezetés a tudománytanba*. 55 (GA I,4,209)

⁴⁴ Fichte: *Appellation an das Publicum*. GA I,5,450.

⁴⁵ Fichte: *Appellation an das Publicum*. GA I,5,450.

⁴⁶ Fichte: *Appellation an das Publicum*. GA I,5,421.

⁴⁷ Fichte: *Appellation an das Publicum*. GA I,5,423.

⁴⁸ Fichte: *Appellation an das Publicum*. GA I,5,418.

⁴⁹ Fichte: *Appellation an das Publicum*. GA I,5,418–419.

filozófia nemcsak hiánytalan és ellentmondásmentes rendszer, hanem evidens is. Összességében úgy gondolom tehát, hogy Fichte dialógusképtelensége végső soron abból fakad, hogy a filozófiához szerinte a monológ illik, magát pedig alkalmasnak tartotta arra, hogy ezt a monológot elmondja.